

2. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDEN 27 MAYIS SONRASINA TÜRKİYE’DE “MİLLİ İKTİSAT” DÜŞÜNCESİNİN DÖNÜŞÜMÜ

TRANSFORMATION OF “ THE NATIONAL ECONOMY” THOUGHT FROM THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA TO THE POST-27TH MAY IN TURKEY

Yrd.Doç.Dr. İhsan Ömer ATAGENÇ

Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, atagencomer@yahoo.com,
Kırklareli/Türkiye

ÖZ

“Milli iktisat” kavramı, 2. Meşrutiyet döneminde Türk düşünce hayatına dahil olmuştur. Dönemin siyasal iktidarının ülke yönetiminin geleceği açısından aldığı kararlar da “Milli iktisat” kavramının Türk düşünce hayatındaki gelişimi açısından oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Osmanlı Devleti’nin kurtuluşu için bir reçete olarak sunulan “Milli iktisat” modeli, Cumhuriyet Türkiye’si’nin inşa sürecinin de temel niteliklerinden birisi olmuştur. Milli bağımsızlık ile milli ekonominin iç içe geçtiği bu dönemdeki iktisadi düşünce, büyük ölçüde Osmanlı Devleti’nin son dönemindeki tartışmaların etkisi altında şekillenmiştir. Cumhuriyetin gelişim sürecinde farklı bir içeriğe sahip olan iktisadi düşünce, 27 Mayıs sonrası dönemde de Cumhuriyetin kuruluş sürecindeki ekonomik gelişmeleri merkeze alan bir anlayış üzerinde ancak farklı bir içerikle yeniden ortaya çıkmıştır. Bağımsız bir ulusal ekonomi kurma düşüncesi, 2. Meşrutiyet’ten 27 Mayıs sonrası döneme kadar temel tartışma konularından birisi olmuştur. Bahsedilen her üç dönemde de gündemde olan “Milli iktisat” kavramı, benzer hareket noktalarına sahip olmasına rağmen içerik olarak kendi döneminin şartlarını yansıtacak ölçüde farklılıklar da içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Milli İktisat, Devletçilik, Milli Burjuvazi, İktisadi Bağımsızlık, Planlı Kalkınma

ABSTRACT

The concept National Economy has been included to the Turkish thought life during the Second Constitutional era. The decisions taken by the political power of the period also play an important role in terms of the development of the concept "national economy" in Turkish thought life. The "national economy" model presented as a recipe for the emancipation of the Ottoman State has become one of the basic properties of the construction period of the Republican Turkey. In this period, when the national independence and the national economy were intertwined, the economic thought was shaped largely under the influence of the recent discussions of the Ottoman State. Economic thought, which has a different content in the development process of the Republic, reappears with a different content on an understanding that centered on the economic developments in the foundation period of the Republic in the aftermath of the 27th of May. It was one of the main topics of discussion from the 2nd Constitutional Monarchy until the return of May 27, in the thought of establishing an independent national economy. The concept of "national economy" on the agenda in all three mentioned periods, although it has similar points of action, also contains the extent to reflect the conditions of its period as content.

Key Words: National Economy, Etatism, National Bourgeoisie, Economic Independence

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti’nin gerileme ve çöküş sürecini hazırlayan bunalımlar ülke içinde pek çok çözüm önerisinin ortaya atılmasını beraberinde getirmiştir. Bu öneriler içinde devletin o dönemde en çok sahip çıktığı fikirler ise devleti ve toplumu aynı amaç doğrultusunda bir araya getirebilecek görüşler olmuştur. Politik ve sosyolojik tercihlerini “merkeziyetçilik” üzerine inşa eden İttihat ve Terakki yönetimi, krizin iktisadi ayağını da mevcut tercihleri ile uyumlu bir şekilde oluşturmak istemiştir. “Milli iktisat” modeli böylesi bir ortam içinde devletin ihtiyaçlarına en yakın çözüm önerisini sunmuştur. Dönemin siyasal yönelimlerinde söz sahibi olan entelektüeller iktisadi modelin kuruluşunda da ağırlık merkezini oluşturmuştur. Balkan Savaşları ve 1. Dünya

Savaşı'nın yarattığı ortamın etkisiyle alınan bu karar Osmanlı Devleti sonrası dönemi de bir biçimde etkilemiştir. İttihat ve Terakki döneminde Cumhuriyet dönemine kalan düşünsel bir miras olarak kalan bu model 1920'li ve 1930'lu yıllarda farklı içeriklerde bağımsız bir ekonominin kurulması için rehber olmuştur. Cumhuriyetin iktisadi hedeflerinin merkezinde olan bu model Cumhuriyetin kurucu iradesinin ideallerini yansıtan bir niteliğe sahip olmakla beraber dış politikasını denge üzerine kurmaya çalışan bir ülkenin şartlarının gölgesinde şekillenmiştir. İdeal-reel arasındaki çatışmanın gölgesinde kalan iktisat modeli, 1930'lu yılların entelektüel ortamının en önemli tartışma konularının başında gelmiştir. Şevket Süreyya'nın öncülüğündeki *Kadro* dergisi bu tartışmaların merkezindeki ana öznedir. Dönemin dış politik gelişmeleri bu tartışmaları belirleyen etkenlerden biri olmuştur. Aynı şekilde 1960'lı yıllarda *Yön* dergisi öncülüğünde Türkiye solu içindeki tartışma da dönemin hem iç hem de dış politik tartışmalarını doğrudan yansıtan bir niteliğe sahiptir.

Üç temel dönem üzerinden örneklenen kavram, dönemin iç ve dış gelişmelerini doğrudan yansıtmakla birlikte, kavrama yönelik yaklaşımlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar da aynı şekilde dönemler arası farklılıklardan doğrudan etkilenmektedir. Devleti kurtarmaya çalışan bir "Milli iktisat" modelinden devletin geleceğine yön çizmeye çalışan bir "milli iktisat" modeline doğru bakıldığı zaman sürekliliklerin yanısıra temel noktalardaki değişimleri de görmek mümkün olacaktır. Benzer saiklerle ve hedeflerle kurulan model benzerlikleri oluştururken, kullanılan kavramlarda ve araçlardaki değişim de farklılıkları ifade etmektedir. Belirtilen üç ana dönem üzerinden oluşan tarihsel hat üzerinde yapılacak olan karşılaştırmalı inceleme, her dönemin kendi iç ve dış gelişmelerinin etkisini de içerecektir. Bunun yanısıra kavram her ne kadar devlet merkezli bir tercihin sonucu olarak ortaya çıkmış olsa da dönemin önemli entelektüellerin katkısı ile bir tartışma unsuru haline gelmiştir. Bu bağlamda dönemin iktidarlarının kararlarından ziyade entelektüel tartışmalarının içerikleri merkeze alınacaktır. Türk düşünce hayatı açısından "milli iktisat" kavramı bu çalışmada kavramın çıkış gerekçeleri merkeze alınarak kullanılacaktır. Bu bağlamda vurgulanmak istenen esas nokta ülkenin ekonomik bağımlılık süreci içinde bulunduğu tespit üzerine ortaya çıkan kurtuluş çabası ve bu çabanın ortaya çıkardığı bağımsız bir ulusal ekonomi modelinin oluşturulmasına yönelik girişimdir. Başka bir deyişle bağımlı bir ekonomik modelden bağımsız bir ekonominin kurulmasındaki "ulusal" nitelik, "milli iktisat" kavramının dönemsanalizlerinin zeminini oluşturacaktır.

2. MİLLİ İKTİSAT KAVRAMININ TÜRK DÜŞÜNCE HAYATINA GİRİŞİ

Milli iktisat kavramının düşünsel kökeni 19. yüzyıl Almanyası'nda ortaya çıkan ve iktisadi liberalizme tepki olarak doğan korumacı modele dayanmaktadır. Almanya 19. yüzyıl itibariyle, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerden oldukça geri kalmış bir görüntü vermekteydi. Almanya'nın siyasi birliğe tam olarak kavuşmaması iktisadi olarak da ülkenin parçalı yapısının devamını sağlamıştır. Küçük devletlerin birleşmesinden oluşan Almanya'nın iç gümrüklerle bu parçalı hakini korumasına rağmen dış gümrük sistemleri henüz yeterli seviyeye ulaşmamıştı. Dış gümrük sisteminin gelişmemiş olması Küçük Alman devletlerinin İngiltere ve Fransa'nın rekabetine açık hale gelmesini sağlamıştır (Kazgan, 1980: 200). Almanya'nın içinde bulunduğu bu durum Friedrich List'in düşünsel gelişimi doğrudan etkilemiştir. İngiliz Klasik Okulu'nun yönelimlerine karşı Almanya'da romantik bir "tepki" ortaya çıkmaya başlamıştır. Ayrıca İngiliz ve Fransız ekolünün bireyci niteliğine karşı oldukça kolektif bir nitelik de taşımaktadır. Dış ticaretteki serbestliğe karşı da aynı ölçüde otarşik bir görüşü de savunmaktadır. Tüm bu farklılıkların yanısıra korumacı ya da himayeci bir ekonomi modeli olarak ortaya çıkan ve "milli iktisat" modeline öncülük eden bu iktisadi akım da alternatif söylem geliştirdiği modeller gibi kapitalizmin içinden doğmuştur. Dolayısıyla bu model doğrudan kapitalizme değil, kapitalizm içinde çizilen bir yola karşı kapitalizm içi bir alternatifi ifade etmektedir. (Kazgan, 1980: 200).

2. Meşrutiyet dönemi, Türk düşünce hayatında farklı seslerin yükselmeye başladığı bir dönemdir. Tanzimat ile başlayan Batılılaşma ve yenileşme hareketleri düşünce hayatına çok fazla yeni düşüncenin ve aktörün dahil olmasını sağlamıştır. 2. Meşrutiyet dönemi ise bu yeni seslerin somutlaşarak farklı politik karşılıklara denk geldiği bir süreci ifade etmektedir. Milli iktisat kavramı da İttihat ve Terakki döneminin özellikle de 1. Dünya Savaşı ve sonrası sürecini doğrudan etkileyen bir model olarak Türk düşünce hayatına girmiştir.

"Milli iktisat" kavramının Osmanlı Devleti'ne giriş süreci, devletin coğrafi, ekonomik ve politik gerileme sürecine girdiği bir döneme denk gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin içine girdiği krizden kurtulmanın yolları aranırken ortaya atılan bir çözüm yolu olarak gündeme gelen "Milli iktisat" modeli, dönemin politik tercihleri ile de uyum göstermektedir. Türk milliyetçiliğinin gelişim süreciyle paralel olan bu model Alman romantizminden büyük ölçüde etkilenmiştir. Friedrich List'in yanısıra Johann Gottlieb Fichte, Friedrich von Gentz ve Adam Hienrich Müller gibi düşünürler devleti bir organizmaya benzetmek suretiyle devlet yapısına bütünsellik ekseninde yaklaşmışlar ve liberal iktisadi modele alternatif olarak kapalı bir ulusal iktisadi modelin oluşmasına öncülük etmişlerdir. "Milli iktisat" modeli de bahsedilen Alman romantik geleneğine bağlı olarak

“birey” kavramının yerine “cemiyet” ve “devlet” kavramlarının öne çıkarılmasıyla oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti’nde liberal düşünürler yavaş yavaş etkisini kaybederken List, Rae ve Cauwes gibi “milli iktisat” düşünürlerinin görüşleri üzerinden iktisadi politikalar şekillendirilmeye başlanmıştır (Toprak, 2012: 44-45).

Devletin coğrafi ve siyasal olarak merkezi gücünü kaybetmeye başlamasına tepki olarak merkeziyetçi ve toparlayıcı modellerin İttihat ve Terakki yönetimi tarafından tercih edildiğini söylemek mümkündür (Kasaba, 1993: 95). İttihat ve Terakki’nin kuruluş sürecine damgasını vuran temel tartışma merkeziyetçiliğe karşı adem-i merkeziyetçilik fikrinin savunusu üzerine olmuştur. Bu tartışmanın İttihat ve Terakki’yi ikiye böldüğü ve “merkeziyetçi” kanadın süreç içinde gerek partinin gerekse ülkenin yönetimi üzerinde söz sahibi olduğu düşünüldüğü zaman iktidarın siyasal düşüncesinin temellerinin somutlaştığı görülmektedir. Ülkenin gerek coğrafi gerekse politik olarak bir arada durabilmesi için yeni devlet merkezli ve toplumun birliğini esas alan yeni çözümler üretilmiştir. Merkezin tek elde toplanmasına dayalı siyasal modelin toplumsal ayağı Durkheim Sosyolojisi ve Fransız Solidarizminden esinlenerek kurulan yeni toplum modelidir (Toprak, 2013a: 23-24). “Tesanütçülük” olarak formüle edilen yeni toplum modeli devleti için uyum içinde çalışan bireylerin ortak bir amaç etrafında toplanmasını hedeflemiştir. Toplumun çatışma üzerinde değil, uyum üzerinde inşasını öngören bu görüş Cumhuriyet döneminin ulus-devlet inşasının da temellerini atmıştır. (Toprak, 2013b: 291).

Milli iktisat kavramı da devletin kurtuluş reçetesi içindeki ekonomik ayağı oluşturmaktadır. Siyasal merkezin yeniden inşası ile birlikte toplumun da devlet merkezli kurulmasına paralel olarak ekonomide devletin çıkarları ile uyumlu bir noktaya getirilmek istenmiştir. “Milli iktisat” modeli, devletin o dönemdeki ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için en uygun çözümü sunmaktadır. Bu dönemde milli iktisat anlayışının Türk düşünce hayatına giriş sürecinde göze çarpan en önemli husus dönemin iktidarı ile entelektüellerinin konuya neredeyse aynı perspektiften bakmalarıdır. Hatta dönemin öne çıkan entelektüelleri devletin iktisadi politikalarının biçimlenmesine doğrudan katkı sağlamıştır. Bu dönemin en önemli özelliği iktisadi politikanın oluştuğu bu yeni mecranın neredeyse bütünüyle dönemin gerçekleri üzerine inşa edilmesidir. Siyasal olarak bu dönemde güncel gerçeklerin ötesinde bir takım ideallerin de öne sürüldüğünü görmek mümkündür. Türkçülük akımının bir yansıması olarak “Turancılık” fikrinin bu bağlamda mevcut durumdan kurtuluşun ötesinde bir ideal ortaya koyduğu görülmektedir. Aynı şekilde İslamcılık akımında da benzer bir ideal durumun varlığı ortadadır. Buna karşılık iktisadi meseleler gündeme geldiği zaman çözümün daha gerçekçi bir mecrada ortaya konduğu görülecektir. Bu dönemin iktisadi politikaları günün ihtiyaçlarına yönelik çağrıya talep vermek istemektedir. Geleceğe yönelik bir ideal düzen iddiası bulunmamaktadır.

2.Meşrutiyet sonrası dönemde bu konuda üç ismin ön plana çıktığı görülecektir. Sosyalist görüşleri ile tanınan ve Parvus Efendi olarak bilinen Alexander Helphand ile Türkçülük akımının önderlerinden Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp bu dönemde “milli iktisat” modelinin gelişmesindeki önemli isimlerdir. Parvus Efendi ile başlayan tartışmaların ana konusu Osmanlı Devleti’nin borçlanma sürecidir. Parvus Efendi’ye göre 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle yaşanan gelişmeler Osmanlı ekonomisini çöküşe doğru sürüklemiştir. Özellikle de 1881 Muharrem Kararnamesi ve beraberinde Duyun-ı Umumiye’nin kurulması bu çöküşün ana sembolleridir. Parvus Efendi’nin bu noktada milli iktisat kavramının gelişimi için yaptığı en önemli katkı ekonomik bağımlılık sürecinin “tutsaklık” kavramı ile ifade edilmesidir. Bir başka ifadeyle Osmanlı Devleti, Avrupa’nın bir nevi sömürgeci haline gelmiştir (Parvus Efendi, 2006: 268-269).

Osmanlı Devleti’nin tutsaklığı şeklinde bir ifade ile bu döneme kadar karşılaşmak pek mümkün olmamıştır. Parvus Efendi’nin ekonomik tutsaklığı siyasal tutsaklık ile bağdaştırdığı bu süreç milli iktisat modelinin ortaya çıkışındaki temel tespit olarak göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra Parvus Efendi devlet merkezli bir tekelleşmenin sakıncalı olacağını da ifade etmektedir. Ayrıca Avrupa’nın benzer bir süreçten geçtiğini ve başarılı olduğunu buna karşılık Osmanlı Devleti’nin böylesi bir süreçten başarıyla çıkamayacağını iddia etmektedir. Çünkü güçsüz bir devletin merkezinde inşa edilecek tekellere Avrupa’nın süreç içinde mutlaka müdahale edeceği ve devlet tekeli altında kurulan işletmelerin son tahlilde Avrupa’nın çıkarlarına hizmet edeceği sonucuna varan Parvus Efendi için çözüm yerli bir girişimci grubunun ortaya çıkarılmasıdır (Parvus Efendi, 2006: 241). Bir sosyalist olmasına rağmen yerli bir girişimci sınıfın örgütlenerek sanayileşme sürecine hız verilmesini öngören Parvus Efendi kendi görüşleri ile çelişir gibi görünse de Avrupa emperyalizminden kurtuluş yolunun ancak bu şekilde gerçekleşebileceğini düşünmüştür (Karaömerlioğlu, 2013: 19). Bunun yanı sıra Parvus Efendi’nin iktisadi meselelerin çözümüne verdiği öncelik oldukça net bir şekilde ifade edilmektedir. Buna göre ekonomik alanda başarı kazanılmadıkça politik bir başarının beklenmemesi gerekir. Başka bir ifadeyle ekonomik sorunlar çözülmeden politik sorunların çözülme ihtimali bulunmamaktadır. Türk Yurdu dergisinin 8 Mart 1912 tarihli sayısında “Köylüler ve Devlet” başlıklı makalesinde bu konuyu net bir şekilde ifade etmektedir:

“(…) Türkiye, kendisini siyasal tutsaklıktan kurtarabilmek için, önce ekonomik tutsaklıktan kurtulmalıdır. Türkiye için, bundan başka kurtuluş yolu yoktur” (Parvus Efendi, 2006: 262). Ekonomik bağımsızlık fikrine verilen öncelik Cumhuriyet döneminde de kendisini gösterecektir.

Tutsaklık tahlili ve devlet tekeline karşı girişimci bir sınıfın ortaya çıkarılması çözümünün benzeri Yusuf Akçura’da da görülmektedir. Akçura’nın genel olarak politik görüşlerinin temelinde iktisat önemli bir yere sahiptir. Genel olarak dünya siyasetini “Şark Meselesi” başlığı altında incelediği yazılarında da iktisadi meselelerin merkez önemine net bir şekilde temas etmektedir. Osmanlı Devleti’nin geleceğini doğrudan ilgilendiren Şark Meselesi ve bu meselesinin yarattığı bağımlılık ilişkisine değinen Akçura, iktisadi sebeplerin ne denli önemli olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

“(…) Bu cihetle bilcümle harekât ve inkılabât-ı ictima’iyyede hâdisât-ı iktisadiyyenin yegâne değilse bile en mühim esbâbı teşkil ettiğini kabul zarurîdir. (...) Hâdisât-ı ictima’iyyede esbâb-ı iktisadiyyenin şu ehemmiyetinden dolayı işbu makalelerde Şark mes’elesini vücuda getiren esbâb-ı mütenevvi’adan bilhassa iktisadî sebepler taharrî olunacaktır” (Akçura, 2016: 111).

Türkçülük akımının kurucularından olan Akçura bu fikrin temelinde de iktisadi bir bakış açısının yattığını ifade etmiştir:

“(…) Unutulmamalıdır ki her türlü fikriyat da, nihâyetü’n-nihâye iktisadî temeller üzerine kurulur. Türkçülük fikrinin temeli, Türk milletinin gerek Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde, gerek Avrupa’ya karlı diğer anâsır ve avkâma iktisâden mağlup olmayan hür ve müstakil bir millet halinde ta’azzî edebilmesi arzu ve ihtiyacıydı” (Akçura, 2015: 138).

Yusuf Akçura’nın iktisadi görüşlerinin şekillendiği ortam Çarlık Rusyası’dır. Çarlık Rusyası içinde Rus burjuvazisinin Tatarların etkin olduğu bölgede ekonomik olarak üstünlük kurması ve buna bağlı olarak politik üstünlüğü de ele geçirmiştir. Akçura, Rusya’da yaşadığı bu tecrübeden hareketle Osmanlı Türkiyesi’nin iktisadi olarak kurtuluşu için “milli burjuvazi” sınıfının oluşturulması gerektiğini belirtmiştir:

“Millet ilmi tahsilde, sa’yi tanzimde kusur etmezse, Avrupa sermâyedar devletlerine boyun eğmeyecek bir sermâye tekvin edebilir; ve o zaman istiklal-i iktisadî kazanılır yani istiklal-i siyasî taht-ı emniyete alınır” (Akçura, 2015: 166).

Yerli bir müteşebbis sınıfın oluşturulmasına yönelik çaba yalnızca dışardan gelen müdahaleye karşılık bir tepki değil aynı zamanda ülke içinde de ekonomik gücü elinde bulunduran gayrimüslimlere karşı da bir tepkidir (Akçura, 2015: 151). Osmanlı Devleti’nin iktisadi anlamda gelişmesi sürecinde engel olarak görülen gayrimüslimler bir anlamda devletin ekonomik anlamda bağımlı hale gelme sürecinin içerideki aktörleri olarak tanımlanmaktadır.

“Milli iktisat” kavramının ortaya çıkışındaki üçüncü isim Ziya Gökalp’tir. Gökalp de iktisadi gelişmelerin önemine vurgu yapan ve iktisadi gelişmeyi politik bir güç elde etmenin en önemli yolu olarak gören bir entelektüeldir. Gökalp “milli iktisat” konusundaki görüşlerini şu şekilde özetlemektedir:

“Türklerin, bir iktisadi mefkuresi vardır ki, memleketi büyük sanayie mazhar etmektir. Bazıları “memleketimiz bir ziraat yurdudur, biz ziraatçı bir millet kalmalıyız. Büyük sanayi ile uğraşmaya kalkışmamalıyız” diyorlar ki, asla doğru değildir. Filhakika, çiftçiliği hiçbir zaman elden bırakacak değiliz, fakat, asri bir millet olmak istiyorsak, mutlaka büyük sanayiye malik olmamız lazımdır. Avrupa inkılaplarının en ehemmiyetlisi iktisadi inkılaptır. İktisadi inkılap ise, nahiye iktisadi yerine millet iktisadının ve küçük hurfetler yerine büyük sanayiye ikame edilmesinden ibarettir. Millet iktisadi ve büyük sanayi ise ancak himaye usulünün tatbikiyle husule gelebilir. Bu hususta biz rehber olacak (milli iktisat) nazariyeleridir. Amerika’da John Ray ve Almanya’da Friedrich List, İngiltere’de Manchesterienlerin tesis ettikleri iktisadiyat ilminin, umumi ve beynelmilel bir ilim olmayıp yalnız İngiltere’ye mahsus bir (milli iktisat) sisteminden ibaret olduğunu meydana koydular. İngiltere büyük bir sanayi memleketi olduğu için mamûlatını harice göndermeye ve hariçten iptidai maddeler getirmeye muhtaçtır. Bu sebeple İngiltere için fayda olan yegane usul gümrüklerin serbest olması kaidesi, yani açık kapı siyasetidir. Bu kaidenin İngiltere gibi büyük sanayie malik olamamış milletler tarafından kabul edilmesi, ilelebet İngiltere gibi sinai memleketlere iktisaden esir kalmasına intaç edecektir” (Gökalp, 2014: 200-201).

Ziya Gökalp’in “milli iktisat” anlayışı yalnızca sanayileşme ve kalkınma perspektifinde bir ekonomik hamle olarak görülmemelidir. Bu aynı zamanda “milletleşmenin” bir aracı olarak da önemli bir imkan sağlamaktadır (Sağlam, 2004: 78). Gökalp’in iktisat anlayışının itici gücü tıpkı Parvus Efendi ve Yusuf Akçura’da olduğu gibi burjuvazi sınıfıdır. Türkiye’de böylesi bir sınıfın yokluğunu ekonomik geri kalmışlığın sebebi olarak gören Gökalp müteşebbis sınıfın ortaya çıkışı ile önemli bir hamle yapılacağına yönelik inancını ifade etmiştir.

Bunun yanısıra Parvus Efendi ve Akçura'dan farklı olarak Gökalp'te "iktisadi gaziler" kavramının kullanıldığı görülecektir. Bu kavram dini temelli bir kavramın ekonomini alanına aktarılması suretiyle ortaya çıkmakla beraber manevi bir yönü de bulunmaktadır. Kavramın maddi temellerinin merkeze alındığı ana yorumların aksine Gökalp bu kavrama manevi bir yön de vermektedir. Yerli müteşebbis sınıfının ortaya çıkışı ve memleket ekonomisine yapacağı katkının bir "iman" şevki ile yapılacağını iddia etmektedir. Sağlam, bu durumu dönemin psikolojik ortamı ve Gökalp'in düşünce dünyasındaki manevi yönün baskın rolü ile açıklamaktadır (Sağlam, 2004: 80).

3. CUMHURİYET EKONOMİSİNİN İNŞASINDA MİLLİ İKTİSAT DÜŞÜNCESİ VE KADRO HAREKETİNİN YERİ

Türkiye Cumhuriyeti ulus-devletinin kuruluşunda "milli iktisat" modelinin rolü oldukça önemlidir. Zira ekonominin önemi, cumhuriyet kurulmadan önce Mustafa Kemal'in İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı açılış konuşmasında dile getirilmiştir. Bunun yanısıra cumhuriyet ilan edilmeden önce bir iktisat kongresinin toplanması Cumhuriyetin kurucu iradesinin ekonomiye verdiği başat rolü de kanıtlar niteliktedir. İzmir İktisat Kongresi ve sonrası süreçte bütünlüklü ve tutarlı bir iktisadi modelin uygulandığı söylemek oldukça zordur.

Geçmiş dönemden miras hususların başında iktisadi politikaların milli bir eksende şekillenmesi gelmektedir. İzmir İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal'in açılış konuşmasına dahi bakıldığında bu etkiyi görmek mümkündür. (Ökçün, 1997, s. 204) Konuşmada Mustafa Kemal'in ekonominin ülkelerarası ilişkileri etkileyen başat konumu ile birlikte ekonomik anlamda sömürgeleşme ve esaret eksenli yorumlarına bakıldığı zaman Parvus Efendi'nin izleri görülmektedir. Kongre sonunda alınan kararlara bakıldığı zaman da göze çarpan en önemli ayrıntı yerli bir müteşebbis sınıfının başka bir deyişle milli burjuvazi sınıfının oluşturulmasına yönelik çıkarılan karardır. Hem Parvus Efendi'nin dönemin iktisadi bunalımından çıkış yolu olarak önerdiği hem de Yusuf Akçura'nın Çarlık Rusyası'nda edindiği tecrübeler üzerine bina ettiği "milli burjuvazi", Cumhuriyetin kurucu iradesinin ekonomi politikasının temelini oluşturmaktadır. (Boratav, 2006, s. 42) Aynı şekilde Parvus Efendi'nin ekonomik sorunlar çözülmeden siyasal sorunların çözülemeyeceğine yönelik tespiti de yine Cumhuriyet dönemine miras olarak kalmıştır. İzmir İktisat Kongresi'ne damga vuran "ekonomik bağımsızlık" fikri Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan sorunlarla ilgili Parvus Efendi'nin yaptığı tespitle önemli ölçüde paralellik göstermektedir.

1920'li yıllara damgasını vuran ekonomi modeli özel teşebbüse sunduğu imkanlarla birlikte "liberal" bir model olarak tarif edilmiştir. Buna karşılık 1929 yılında ortaya çıkan Dünya Ekonomik Bunalımı, milli iktisat modelinde değişimi de zorunlu kılmıştır. Devletin daha etkin bir rol aldığı bu yeni iktisadi model "sanayi planı" üzerine kurulmuştur (Bulut, 2003: 94). Bu dönemde "milli iktisat" kavramının önemli bir değişim geçirdiğini söylemek mümkündür. Zira bu dönemin "milli iktisat" anlayışı artık "devletçilik" ilkesinin etkisi altında şekillenmiştir. Devletçilik ilkesi 1930'lu yılların genel karakterini oluşturan bir kavramdır (Şabudak, 2009: 96). Siyasal ve ekonomik olarak iki farklı anlama sahip olan devletçilik kavramı bu dönemde ekonomik açıdan "milli iktisat" kavramının güncellenmiş adıdır. Cumhuriyetin 1930'lu yılları gerek siyasal gerekse ekonomik olarak "devletçilik" kavramının etkisi altında geçmiştir. Siyasal olarak devlet merkezli bir ülke inşası, 1930'lu yıllarda ekonominin de devlet merkezli kurulmasını beraberinde getirmiştir. Dünya Ekonomik Bunalımı'nın ardından Türkiye'nin de ekonomi politikalarını devletin lehinde değiştirmesi ile ortaya çıkan bu yeni süreçte "Devletçilik" CHP'nin 1931 yılındaki kurultayında parti programına dahil olmuştur (Kaymakçı, 2015: 169).

"Devletçilik" yalnızca siyasal iktidarın değil dönemin düşünce hayatının da temel gündemlerinden birini oluşturmaktadır. "Devletçilik" üzerinden yapılan tartışmalara bakıldığı zaman göze çarpan ilk husus bu tartışmanın taraflarının hepsinin "devletçilik" kavramı merkezli yorum yapmış olmasıdır. Bu durum ise dönemin siyasal ortamının devlet ile entelektüeller arasında mümkün mertebe bir uyum yarattığı şeklinde yorumlanabilir. Tek parti döneminin 1930'lu yılları devletin siyaset ve ekonomi üzerindeki denetimini yoğunlaştırdığı bir dönemdir. Bu sebeple dönemin entelektüelleri ile iktidar arasındaki mesafe de önemli ölçüde azalmıştır. Buna karşılık "devletçilik" bağlamında yapılan tartışmaların içeriği de homojen bir görüntü vermekten uzaktır (Tekeli ve İlkin, 2009: 79-106).

Dönemin "devletçilik" tartışmalarına ana hatları ile bakıldığında devleti siyasal olarak önceleyen, buna bağlı olarak da ekonomi alanında da devlete başat rol yükleyen bir ortak noktanın varlığından söz etmek mümkündür. Bunun yanısıra İttihat ve Terakki döneminden miras kalan ve Cumhuriyet döneminde "halkçılık" olarak formüle edilen solidarist toplum düzeninin sınıf çatışmasını reddeden niteliği, "tezatsızlık" olarak ifade edilen çatışmasız bir toplum yaratma idealini yansıtmaktadır. Bu ise dönemin devletçilik tartışmalarına da damgasını vurmuştur. Devletçilik tartışmalarında her ne kadar farklı görüşler öne sürülse de sınıf çatışmasına karşı "tezatsızlık" savunusu ön plana çıkmaktadır. Dönemin siyasal ortamının doğal bir sonucu olarak

yorumlanabilecek bahsedilen iki benzerliğin ötesinde “devletçilik” yaklaşımları arasında fazla bir ortak nokta bulmak mümkün değildir. 1930’lu yıllarda “devletçilik” tartışmalarının en etkili öznesi bu bölümün eksenini oluşturan Kadro dergisi çevresidir. Bunun yanı sıra Ahmet Hamdi Başar ve Ahmet Ağaoğlu’nun “devletçilik” yorumları süreç içinde ön plana çıkan farklı yorumları oluşturmaktadır. Celal Nuri İleri, Sadri Etem Erdem, Şeref Aykut, Tekinalp ve Falih Rıfkı Atay gibi önemli düşünürlerin de “devletçilik” ile ilgili yorumları bulunmaktadır. Ancak, bu isimlerin “devletçilik” yorumları CHP’nin konu ile ilgili görüşlerini büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bu sebeple bu isimler, tartışmanın tarafı olmaktan ziyade iktidarın konu ile ilgili görüşlerinin bir anlamda yeniden üretilmesini sağladıkları için çalışma kapsamında değerlendirmeye alınmayacaktır (Oksaçan, 2016: 76-90).

Ahmet Hamdi Başar, Serbest Cumhuriyet Fırkası(SCF)’nin kapanmasının ardından Atatürk ile birlikte üç aylık bir yurt gezisinde kendisine iktisadi meselelerle ilgili danışman olarak eşlik etmiştir. Ancak bu yakınlık gezi sonrası süreçte kurulamamış ve Başar, Atatürk’le iktisadi konularla ilgili görüşlerini paylaşamamıştır. Başar’ın devletçilik anlayışı devlete ikili bir işlev yüklemektedir. Buna göre devlet, idari ve iktisadi olarak iki ayrı yönetim organizasyonuna sahip olmalıdır. Başka bir deyişle devletin idari kanadı ile siyasi kanadı birbirinden ayrı sorumluluklara sahip olmalıdır. Bu ikili yapı Başar açısından geçici bir süreyi ifade etmektedir. Yaşanan ekonomik krize tepki olarak geliştirilen bu çözüm önerisi krize dönemsel olarak yaklaşmaktadır. Bu sebeple de çözümü geçici bir süre için ortaya koymaktadır (Tekeli ve İlkin, 2009: 89).

Devletin iktisadi arayışları dışında bu dönemde Milli Mücadele’ye teorik bir zemin verebilme çabasının sonucu olarak ortaya çıkan Kadro çevresinin iktisadi meseleye bakışı dönemin düşünce hayatı açısından ön plandadır. Kadro’nun iktisadi meseleye bakışı esas itibarıyla güncel siyasetin ihtiyaçları içinde şekillenmektedir. Kadro’yu oluşturan ekibin geçmiş dönemde sosyalizmle yakın ilişki içinde olması iktisadi fikirlerini doğrudan etkilemektedir. “Devletçilik” ilkesine yapılan vurgu Kadro’nun politik eğilimlerini belirleyen kavramların başında gelmektedir. Bunun yanı sıra Kadro’nun çıktığı dönemdeki dış politik ortam da derginin iktisadi meselelere bakışını doğrudan etkilemiştir (Orhan, 2009: 121).

Uluslararası sistemin yeniden bir krize doğru sürüklendiği bu dönemde bir taraftan Kıta Avrupası’nda faşizm dalgası yükselirken öte yandan gelecekteki iki kutuplu dönemin ana aktörü olacak SSCB merkezli olarak sosyalizm de yükselişe geçmektedir. Atatürk döneminin en belirgin dış politika ilkesi olan dengenin korunması ilkesine paralel olarak Kadro’nun faaliyet yürüttüğünü söylemek mümkündür. Kapitalist Batı’ya da Sosyalist SSCB’ye de mesafesini “denge” esasından korumaya çalışan Türkiye’de düşünce hayatı da bu durumdan doğrudan etkilenmiştir. Bu etkinin en somut örneği de Kadro’da somutlaşmaktadır. Zira Kadro, devletin denge yönünde geliştirdiği dış politikayla uyumlu bir şekilde teorik bir açılım ortaya koymuştur. Bu açılımı en genel deyişle “Üçüncü yol” şeklinde özetlemek mümkündür. Devletin dış politikadaki denge arayışının bir sonucu olarak Türkiye ne kapitalist Batı ile ne de sosyalist SSCB ile doğrudan ve tek taraflı bir ilişki kurmamıştır. Bunun teorik zemindeki yansıması da kapitalizm veya sosyalizm eksenli bir modelin dışında bir geliştirme çabası olmuştur. Bu noktada kapitalizmi merkeze almanın Batı’yla, sosyalizmi merkeze almanın da SSCB’yle bir bağımlılık ilişkisi yaratacağına duyulan muhtemel bir endişenin varolduğu söylenebilir. Dış politikadaki gelişmelere paralel olarak iktisadi model arayışında da alternatif bir model kurulmak istendiğini görmek mümkündür. Kadro bu bağlamda Avrupa’nın kapitalizmi ile SSCB’nin sosyalizminden farklı bir doğrultuda iktisadi modelini kurmaya çalışmaktadır. Bunun esas amacı Türkiye’nin kendi öz şartları içinde kendi modelini kurmaya yönelik ihtiyacıdır (Tör, 1932b: 9). Liberal iktisadi modelin çöküşüne yönelik yapılan değerlendirme, Türkiye’nin kendine has modelini geliştirmesi için bir alternatif öneri sunmaktadır. Bu da o dönemde dünya çapında etkin olduğu iddia edilen “otarşik” bir yapıyı temel almaktadır. Tör, dönemin “otarşik” modelini her devletin kendini demir bir kafes içinde kitleyerek hürriyetini korumaya ya da kurtarmaya çalışması şeklinde ifade etmektedir (Tör, 1932a: 13). “Otarşi” kavramına yapılan referans da yine Kadro ile 2. Meşrutiyet ve sonrası dönemin “milli iktisat” anlayışları arasındaki bağlantıyı ifade etmektedir. Savaş dönemi ekonomisi olarak ön plana çıkan “milli iktisat” kavramı, her iki dönemde de ithalat ve ihracat akışını doğrudan devlet denetimi altına alarak deyim yerindeyse bir “içe kapanma” sürecinin bağımsız bir iktisadi model için zorunlu olduğunu öngörmektedir.

Kadro bu çerçevede iktisadi modeli kurgularken başka bir argümanı daha ön plana çıkarmıştır. Bu da Milli Mücadele ile birlikte dünyanın farklı coğrafyalarında başlayan “ulusal uyanış” dalgası ve beraberinde getirdiği bağımsızlık özlemidir. Erken bir “Üçüncü Dünyacı” analiz olarak kabul edilebilecek olan bu görüş, Kadro’nun dış politik gelişmeler üzerinden iktisadi yönelimlerine ciddi bir dayanak oluşturmuştur. Kadro’nun dış politikaya bakış ve iktisadi çözümlerinin içiçe geçtiğini söylemek mümkündür. Kadro’nun önde gelen isimlerinden Şevket Süreyya Aydemir’in dış politika çözümlenmesi, konunun iktisat ile ilgili boyutunu da büyük ölçüde açıklamaktadır. Aydemir’e göre dünyada iki temel çelişki bulunmaktadır. Bunlardan ilki

gelişmiş ülkelerin kendi içinde gelişen sınıfsal çelişki, diğeri de “metropol” ülke olarak tanımlanan “gelişmiş” ülkeler ile bunlara bağlı olarak varlığını devam ettiren “sömürge” ya da” yarı sömürge” devletler arasındaki ulusal çelişkidir. İkinci çelişki, “Milli Kurtuluş” savaşlarını ortaya çıkarmaktadır. “Ulusal” nitelikli bu savaşlar ise ancak ülkelerin iktisadi olarak kalkınmalarına bağlanmaktadır (Aydemir, 1986: 41).

Cumhuriyet dönemi ile birlikte hem siyasi ancak da çok da iktisadi bir model olarak gündeme gelen” devletçilik” Kadro çevresinde daha çok iktisadi anlamıyla karşılık bulmaktadır. Devletçilik olarak benimsenen iktisadi sistem, toplumsal bir nitelikte ziyade bir devlet politikası olarak ifade edilmektedir (Tökin, 1933a: 26). Bu dönemin devletçilik anlayışı, önceki dönemden miras kalan “solidarizm” kavramının etkisi altında gelişmiştir. Zira bu dönemin genel siyasal ortamına paralel olarak sınıf çatışması değil, sınıflar arası çekişmelerin ortadan kaldırılarak tam bir uyum sağlanması hedeflenmektedir. Dönemin siyasal ve iktisadi sisteminin “uyum” üzerine kurulmak istenmesi Kadro çevresinde de iktisadi anlamda devletçiliğin sınıflararası uyum üzerine inşa edilmesini beraberinde getirmektedir. (Tökin, 1933b: 30).

Devletçilik kavramı üzerine oturan “milli iktisat” anlayışının gerçekleştirilmenin ana aracı planlı kalkınma modelidir. Planlama her ne kadar 27 Mayıs sonrası süreçte daha etkin bir şekilde kullanılsa dahi Cumhuriyetin 1930’lu yıllarındaki ekonomi politikalarının temelini oluşturmaktadır. Planlama, “milli iktisat” kavramı Aydemir’e göre “*tanzim olmuş milli bir işbirliğidir*” (Aydemir, 1932: 8). Tökin ise plan meselesini şu şekilde ifade etmektedir:

“Milli kurtuluş devletin iktisat politikası ancak bir plân çerçevesi içinde dahilinde tahakkuk eder. Plân milli iktisadiyatın kendi kendine ferdiyetçi esaslar dahilinde inkişafının zıddı bir sistemi tazammün eder. Fakat bu plân hiçbir zaman şahsi mülkiyetin tasfiyesine müteveccih sosyalist bir plân değil, sadece milli iktisadiyatın kumanda manivelâlarını (büyük sanayi, transpor, kredi) eline alacak, milli iktisadiyatı devlet marifetiyle bina edecek bir program olacaktır” (Tökin, 1933b: 31).

Tökin’in bu açıklamasından da anlaşılacağı üzere Kadro, kapitalizm ile sosyalizm arasında bir “Üçüncü Yol” olma iddiasını destekleyecek şekilde iktisadi meselelere yaklaşmaktadır. Cumhuriyet öncesi dönemden kalan düşünsel mirası sınıf çatışmasına karşı olma ekseninde korurken özel mülkiyet kavramında nispi bir farklılaşmaya da gitmişlerdir. Zira Cumhuriyetin öncesi ve 1920’li yılların ekonomi politikası itibarıyla özel mülkiyetin yerli müteşebbisler eliyle teşvik edilmesine karşılık, devlete iktisadi alanda müdahalenin yollarını açmasına rağmen özel mülkiyeti teşvik eden değil yalnızca koruma altına almaya çalışan nüansı da ifade etmek gerekmektedir. Bu bağlamda Kadro’nun “milli burjuvazi” kavramına yaklaşımı da devletin bu dönemdeki tavrıyla oldukça paralel bir nitelik arz etmektedir. Devletin ve buna paralel olarak ulusun çıkarlarının ön planda olduğu bir ekonomik model içinde “milli sermaye”nin de yeri bulunmaktadır. “Milli menfaatlere taaruz” etmediği sürece varlığı kabul edilen milli burjuvazi sınıfının ve buna bağlı olarak milli sermayenin devletin sıkı kontrolü dahilinde düzenlenmesi gerekmektedir (Tökin, 1932: 24). Buradaki ifade, Kadro’nun “milli burjuvazi” kavramına özcü bir noktadan değil oldukça araçsal bir şekilde yaklaştığı şekilde yorumlanabilir. 2. Meşrutiyet ve Cumhuriyetin ilk yıllarında “milli burjuvazi” konusundaki hassasiyet –her ne kadar Cumhuriyetin ilk yıllarında da kendi içinde nispi bir araçsallık taşısa dahi- Kadro çevresine bu denli temas etmemiş ve devletin ulusal çıkarları ekseninde “milli burjuvazi” ve “milli sermaye” kabul edilebilir bir noktada değerlendirilmiştir.

4. 1960’LI YILLARDA PLANLI KALKINMA, MİLLİ İKTİSAT VE YÖN DERGİSİ

27 Mayıs sonrası süreçte Türk ekonomisinin dönüşümü ile ilgili en somut örnek hiç şüphesiz Devlet Planlama Teşkilatı’(DPT)nin kurulmasıdır. DPT’nin kurulması aynı zamanda ekonomide farklı bir yönelimin başladığına da işaret etmektedir. 1930’ların “Sanayi Planları” ile şekillenen “Devletçilik” anlayışı ile önemli benzerlikler taşıyan bu dönem “5 Yıllık Kalkınma Planları” merkezli bir kalkınma modeli öngörmüştür. Demokrat Parti (DP) döneminin “Küçük Amerika” ve “Her sokakta milyarder” kavramları ile özdeşleşen serbest ekonomi modeline yaratılmak istenen alternatif, kalkınma eksenli bir ekonominin yeniden gündeme girmesini hedeflemiştir. 1961 Anayasası’nın görece özgürlük ortamında yükselen sol siyaset ekonomideki kalkınma tartışmalarını doğrudan etkilemiştir (Bursa, 2011: 135). Hatta kalkınma merkezli tartışmalar ve beraberinde “Milli iktisat modeli” tartışmaları daha ziyade sol-muhalif fikir hareketleri içinde kendisine daha geniş bir yer bulabilmiştir.

İktisadi kalkınma tartışmalarının solun bütününe yayılan görüntüsüne karşılık, “Milli iktisat” modelinin Cumhuriyetin kuruluş sürecindeki biçiminden ilham alan bağımsız bir ulusal ekonomi kurulmasına yönelik fikirler ile gündeme gelen *Yön* dergisi çevresi olmuştur. Yön’ün buradaki belirleyici rolü Kemalizmle kurduğu yakın ilişkiden kaynaklanmaktadır. 1960’lı yıllarda solun etkinliği ile birlikte kalkınmacı ideolojilerin ve “Üçüncü Dünya” merkezli dünya yorumlarının yükselişe geçmesi bu dönemin iktisadi tartışmalarının zeminini

oluşturmaktadır. 1930'lu yıllardaki "Devletçilik" kavramına ek olarak 1960'lı yıllar itibariyle "Kalkınma" kavramının da milli iktisat modeli içinde dahil olduğunu görmemiz mümkündür. Yeni kavramların literatüre girmesini eski kavramların yerine yenilerinin ikame edildiği şeklinde yorumlamak yanlış olacaktır. Aksine "milli iktisat", "devletçilik" ve "kalkınma" kavramları birbirinin yerine kullanılan değil zaman içinde içerik ve yöntem olarak değişiklik gösteren bütüncül bir ekonomi modelinin parçaları olarak görülmelidir. Yön'ün ilk sayılarında Sadun Aren'in "Devletçilik" başlığı altında yaptığı tanımlamalar merkeze alındığında bu niteliğin daha net bir şekilde ortaya çıktığı görülecektir (Aren, 1961b: 18; Aren, 1961a: 17; Aren, 1962a: 17).

Soğuk Savaş döneminin etkisinin giderek arttığı bir süreçte siyasal düşüncesi olgunlaşan Yön'ün ekonomiye bakışını da bu bağlamda irdelemek gerekmektedir. Yön'ün iktisadi algılarını şekillendiren en önemli husus, "milli iktisat" akımının yükselişe geçtiği dönemdeki en temel kaygı olan ekonomik bağımsızlık kaygısıdır. Solun yükselişine paralel olarak yapılan en bilinen analizlerinin "Türkiye'nin yeniden sömürgeleşmesi" başlığı altında incelenmesi dikkate alındığı zaman Yön'ün "milli iktisat" modelinin hangi zemin üzerine kurulduğu da net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Atılğan'a göre Yön'ün "milli ekonomi" anlayışı kurulmak istenen "milli demokrasi" modelinin ilk basamağıdır (Atılğan, 2008: 114). İttihat ve Terakki döneminden İzmir İktisat Kongresi sürecine gelindiğinde iktisadi bağımsızlığa verilen önceliğin Yön Dergisi çevresinde de devam ettiğini söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle, iktisadi bağımsızlık üzerine kurulmak istenen siyasal bağımsızlık ve demokrasi fikri bir sürekliliği ifade etmektedir. Atılğan, Yön çevresinin ekonomi politikasının düşünsel temellerini açıklarken iki tarihsel kaynak kullanmaktadır. Bunlardan ilki Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecindeki "milli iktisat" kavramının sürekliliği, diğeri de Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan ve Atılğan'ın "kapitalizme karşı, sosyalizme doğru" olarak biçimlendirdiği Bağımlılık Okulu'na ait görüşlerdir. Bu iki tarihsel kaynağın bir sentezi olarak yorumlanabilecek bu ekonomik görüş yabancı sermayeyi ve büyük toprak ağalığını doğrudan karşısına alan, geniş ölçekte millileştirmeye dayalı, ithal ikameci bir nitelik taşımaktadır (Atılğan, 2008: 115).

Ön plana çıkan başka bir nitelik Yön çevresinin de "milli burjuvazi" kavramı doğrudan reddetmemesidir. Avcıoğlu'na göre burjuvazi sınıfı içinde "milli" karakter taşıyanlar doğal bir müttefik konumundadır (Avcıoğlu, 1964: 3). Milli burjuvazi meselesi, Akçura'dan 1960'lı yıllara kadar güncelliğini korumuştur. Her ne kadar Avcıoğlu Çetin Yetkin ile yaptığı röportajda, milli bir burjuvazi konusunda ümitsiz olduğunu ve 1970'li yıllar itibariyle milli sanayici veya milli burjuvazi sınıfı olacağını düşünmediğini ifade etse de 1960'lı yılların siyasal ortamı içinde "milli" nitelikli unsurların bir araya gelmesi hususundaki niyetini açık bir şekilde belirtmiştir (Yetkin, 1998: 78-80). Milli burjuvaziye atfedilen bu dönem 2. Meşrutiyetten 1960'lı yıllara bir sürekliliği ifade etmektedir. Milli iktisat düşüncesindeki süreklilik açısından bahsedilen iki dönemi birbirine bağlayan bir diğer örnek Sadun Aren'in Yön'de "Devletçilik" başlığı altında yazdığı makalelerinden birinde Ziya Gökalp'in konu ile ilgili görüşlerine yer vermesidir (Aren, 1962b: 17). Aren bu makalesinde "Devletçilik" kavramının incelerken "milli sanayi" merkezli bir hamle yapılmasından bahsetmiştir. Milli sanayi hamlesinin himayecilik perspektifine dayandıran Aren, özel teşebbüse yardımcı bir rol verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Cumhuriyet ekonomisinin kuruluş döneminde özel teşebbüsün rolünü anımsatan bu görüş, Ziya Gökalp'in konu ile ilgili görüşleriyle de desteklenmiştir. Gökalp'in önde gelen eserlerinden "Türkçülüğün Esasları" adlı çalışmasında ferdi mülkiyet-içtimai mülkiyet ayrımına gitmektedir. İçtimai mülkiyetin ferdi mülkiyete üstünlüğünden bahseden Gökalp, özel teşebbüsü ortadan kaldırmadan, onların da kamusal menfaatleri yönelik çalışması için muhafaza edilmesini önermiştir. Aren'in "Devletçilik" kavramını açıklarken özel teşebbüse yönelik yaklaşımı ile Gökalp'in yaklaşımı da bu bağlamda benzerlik göstermektedir.

Yön'ün iktisat politikalarına yön veren iki önemli husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki "milliyetçilik" ilkesinin sosyalizm perspektifinde yeniden yorumlanması ve millet merkezinden ziyade yurt merkezli bir yorumun ortaya çıkmasıdır. Milliyetçiliğin "kamuya ait olan" ve/veya "ülkeye ait olan" anlamını daha çok taşıdığı böylesi bir milliyetçilik yorumunun temeli de "ulusal egemenlik" ilkesine dayanmaktadır. İktisadi konulardaki görüşlerinin de "ulusal egemenlik" ilkesine dayalı olması bu bağlamda savunmacı bir refleksin gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Zira Yön açısından ulusal egemenliği tehdit eden konuların birisi ekonomik olarak Türkiye'nin yeniden sömürgeleştirilmesi iddiasıyken diğeri "ulusal güvenlik" problemleri bağlamında ulusal egemenlik kavramına yönelik gelişen tehdit algısıdır. Bu iki ana husus aslında birbirini sürekli olarak beslemektedir ve bu iki mesele de temelinde iktisadi bir problemi ifade etmektedir. Yön'ün sosyalist karakteri genel olarak sorunların iktisadi bir temelde incelenmesine sebep olmaktadır. Ancak burada Yön'ü diğerlerinden ayıran bir farklılık bulunmaktadır. Bu da diğer sol/sosyalist yayın organlarına göre Yön çevresinin "ulusal" hassasiyetidir. Bu hassasiyet 27 Mayıs sonrasında "milli iktisat" kavramının farklı bir içerik üzerinden devam etmesini sağlamaktadır. Ekonomi ve güvenlik meselelerinin her ikisine de "ulusal" bir çerçeveden bakan Yön açısından Türkiye'ye yönelen iki ana tehdit ancak ve ancak iktisadi olarak Türkiye'nin

kalkınması ile mümkündür. Bu da “ulusal” bir ekonomik modelin inşası ile mümkün olacaktır. Bu kalkınma sürecinin iki ana ayağı sanayileşme ve güvenlidir. Fethi Naci bu durumu Yön’de şu şekilde özetlemektedir:

“Gerçek bir milli savunma ancak milli kalkınmamızla mümkün. Milli kalkınmamız için durmadan üretken yatırımlar yapmamızı gerektiriyor; milli gelirimizin büyük bir kısmını sınai ve zirai üretimimizi arttıracak alanlara yatırmamızı gerektiriyor. Bu ancak milletlerin barış içinde birlikte yaşamalarının gerçekleştirilmesiyle mümkün. Bunun için Türkiye’nin kalkınması iç imkanları kadar dış ilişkilerine de bağlı. Az gelişmiş Türkiye’nin sürekli bir barış, genel silahsızlanma ve barış içinde birlikte yaşamak düzeninin gerçekleşmesinde sadece ama sadece milli çıkarları vardır.(...) Milli savunma, milli kalkınma, milli dış politika... Hepsi birbirine bağlı, hepsinin ötesinin olmazsa olmaz şartı...” (Naci, 1965: 5).

Yön, bu dönemde “milli iktisat” anlayışını “milli sosyalizm” kavramı ile formüle etmiştir. Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınma modellerine sıklıkla yapılan vurgu Türkiye içinde benzer bir modelin önerilmesini beraberinde getirmektedir. “Az gelişmiş memleketler sosyalizmi” olarak ifade edilen bu model, emperyalizme karşı ulusal hassasiyeti ön plana çıkarmaktadır. Hareket noktası olarak “milli” niteliği baskın olan bu iktisadi model yüzünün sosyalizme dönük olması sebebiyle “milli sosyalizm” olarak da ifade edilmektedir. (Avcıoğlu, 1962b: 3). Yön’ün gelecek perspektifindeki sosyalizm idealine karşılık güncel siyasal gelişmeler karşısında ürettiği çözüm kabaca bir geçiş modelidir. Bu geçiş modelinin iktisadi boyutu ise “kapitalist olmayan kalkınma yolu” şeklinde özetlenmektedir. Türkiye’nin henüz milli kurtuluş aşamasında olması ülkenin doğrudan bir sınıf savaşı içinde olmasını engellemektedir. Bu sebeple Yön, sosyalizme geçiş için bir ara modele ihtiyaç duymaktadır. (Sertel, 1969: 266). Dönemin sosyalizmi kendisine öncül olarak sınıf savaşımını değil anti-emperyalist, anti-feodal ve ulusal nitelikli yeni bir kurtuluş savaşımını almaktadır (Avcıoğlu, 1962a: 20). Sertel, kalkınmacı görüşlerini oldukça eklektik bulduğu Yön çevresini “Yeni Devletçiler” olarak tanımlamaktadır. Sertel’in bu tanımından hareketle Yön’ün, 1930’ların Devletçilik anlayışının bir devamı olarak görüldüğünü söylemek mümkündür (Sertel, 1969: 267).

5. MİLLİ İKTİSAT KAVRAMININ ÜÇ FARKLI DÖNEM ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

İttihat ve Terakki döneminde 27 Mayıs sonrasına gelen süreç içinde “milli iktisat” kavramının Türk düşünce hayatı içinde önemli bir yere sahip olduğu muhakkaktır. Ortaya çıkış sebepleri ve temel hareket noktalarına bakıldığı zaman bu üç dönemdeki “milli iktisat” görüşleri arasında bir süreklilik olduğunu ifade etmek mümkün olacaktır. Ancak buradaki “süreklilik” ifadesi bu üç farklı dönemdeki görüşler arasında doğrudan öncüllük-ardıllık ilişkisi bulunduğunu iddia etmemektedir. Burada ifade edilmek istenen görüş ülkenin üç farklı dönemde, sonuçları farklı noktalara varsa dahi benzer kaygılara sahip düşünce insanların Türkiye için çözüm önerisi sunmuş olmasıdır. Kaygıların benzerliğinden öte yöntem olarak da kimi zaman oldukça benzer görüşler öne sürüldüğünü de görmek mümkündür.

İlk olarak bu üç dönemde en çok ön plana çıkan ve Türkiye’de milli iktisat düşüncesinin hayata geçirilmesinde en önemli etkenlerden biri olan iktisadi bağımlılık meselesine bakılması gerekmektedir. Parvus Efendi’den Doğan Avcıoğlu’na kadar her dönemde Türkiye’nin iktisadi anlamda bağımlı bir ülke olduğu sıklıkla dile getirilmektedir. Hatta bu tespit bir adım daha ileri götürülerek Türkiye’nin yeniden iktisadi anlamda bir sömürgeleşme sürecinin içinde olduğu şeklinde yeniden yorumlanmaktadır. 2. Meşrutiyet dönemi ile 27 Mayıs sonrası dönemde yapılan bu yöndeki eleştirilerin birbirine daha yakın olduğunu ifade etmek gerekir. Zira Kadro’nun etkin olduğu dönem, Cumhuriyetin kuruluş süreci ile birlikte Türkiye’nin iktisadi ve siyasi bağımsızlığının yerleştirilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Kadro’nun misyonu ile Türkiye Cumhuriyeti’nin misyonu özellikle de derginin ilk dönemlerinden birbiri ile örtüşmektedir. Bu noktada Kadro’nun iktisadi bağımsızlığı talep eden değil daha ziyade devletin bu yönde attığı adımları pekiştiren, “Devletçilik” ilkesi doğrultusunda atılan adımların önemini ve devam etmesini talep eden bir tutum takındığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Kadro ve dönemin iktidarı arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Öte yandan 2. Meşrutiyet ve 27 Mayıs sonrası Yön çevresinin iktisadi bağımlılık eleştirisi o dönemde devletin içinde bulunduğu duruma işaret etmektedir. Dönemin iktidarları ile ilişkileri bağlamında 2. Meşrutiyet ve Yön çevresi aydınlarının konumları birbiriyle örtüşmemektedir. 2. Meşrutiyet dönemi aydınları İttihat ve Terakki iktidarına yön vermeye çalışmış ve bir kısmı (Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi) sonraki süreçte Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş ilkelerinin şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Buna karşılık Yön çevresi, CHP iktidarı döneminde dahi muhalif bir görüntü sergilemektedir. Entelektüel ortamdaki etkisine karşılık, iktidar perspektifi içinde tanımlamak mümkün değildir. Ortaya çıkışı ve ilk sayıdan itibaren geliştirdiği alternatif söylemler ile 1960’lı yılların önde gelen muhalif yayın organlarından birisi olmuştur.

Her üç dönemi birbiriyle ilişkili hale getiren bir diğer kavram sermaye ve özel sektöre yönelik korumacı yaklaşımdır. Her ne kadara bu yaklaşımın derecesi dönemler itibarıyla farklılıklar arz etse de sermaye ve özel

sektöre yönelik korumacı yaklaşım, “milli iktisat” anlayışındaki sürekliliği ifade eden bir nitelik olarak ön plana çıkmaktadır. Sermaye ve özel sektöre yönelik bu korumacı eğilim “milli iktisat” kavramının şekillendiği yıllarda teşvik edilen ve ekonomik bağımsızlığı sağlamak için kaçınılmaz olarak görülen bir hedef olarak ortaya çıkmıştır. Benzer bir eğilimi İzmir İktisat Kongresi ile başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti’nin 1920’li yıllarını etkisi altına alan “liberalizm” döneminde de görmek mümkün. “Milli burjuvazi”nin yaratılmasına yönelik ideal 2. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet dönemine miras kalan iktisadi hedeflerin başında gelmektedir. Buna karşılık 1930’lu yıllarda “milli burjuvazi” ve buna bağlı olarak özel sektör kavramı “devlet” ve “planlama” kavramlarının gölgesinde kalarak ikinci plana itilmiştir. 1930’lu yıllarda gerek devletin resmi politikalarının gerekse o dönemin gayri resmi yayın organı olarak Kadro dergisinde sermaye ve özel sektöre bakış artık doğrudan bir hedef olarak ifade edilmemektedir. Özel sektörün ve sermayenin haiz olduğu önem koşula bağlanmıştır. Sermayenin ve özel sektörün ikincil konumu ancak “milli” menfaatlerle çatışmadığı sürece korunacaktır. Buna karşılık kapitalizm ve sosyalizm dışında bir alternatif yaratmak isteyen Kadro dergisinin klasik bir sosyalizme alternatif olduğu nokta da özel sektöre ve milli burjuvazi sınıfına tanınan koşullu yaşama hakkıdır. Her üç dönemin “milli iktisat” modeli içinde milli burjuvazi ve özel sektöre biçilen rol amaçtan araca doğru bir geçiş göstermektedir. İlk dönemdeki hedefin sonraki dönemlerde koşula bağlanması bu durumun oldukça net bir göstergesidir.

“Devlet” ve “ulusal çıkar” kavramının yine “milli iktisat” kavramının oluşumunda oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Ekonomik olarak hangi model belirlenirse belirlensin ya da hedefe doğru çizilen yol her ne olursa olsun devletin bağımsızlığı ve ulusal çıkarlar temel belirleyici olarak göze çarpmaktadır. Her üç dönemde de ortaya çıkan bu durum dönemin ekonomi-politik algılarının klasik siyasal düşüncelerle bağlantısının kurulmasını oldukça zorlaştırmaktadır. Bizzat kapitalizmin içinden doğmuş ve yerli bir müteşebbis sınıfının ortaya çıkışını hedefleyen görüşleriyle liberal bir ekonomik modele en yakın olan 2. Meşrutiyet sonrası ve 1920’li yıllar Türkiye’sinin iktisadi modeli klasik bir liberal ekonomi modeli ile uyumsuzluk göstermektedir. Bireye karşı toplumu ön plana alan ve Fransız solidarizminden etkilenen toplum görüşünün iktisadi alana yansımaları üzerine kurulu bir iktisadi model, ulusun ve devletin çıkarlarını bireyin üstüne çıkaran niteliği ile kendine özgü bir modelin oluşmasını sağlamıştır. Aynı şekilde Kadro ve hatta belirli ölçülerde Yön’e atfedilen “sosyalist” olma sıfatı da dönemin klasik sosyalizm anlayışları ile doğrudan alakalı değildir. Her iki dönemde de sosyalizmin klasik doğrultusunun sınıf savaşı ve işçi sınıfı olduğu belirtildiği takdirde Kadro’nun ve Yön’ün “devlet” ve “ulusal çıkar” merkezli siyasal doğrultusunun klasik bir sosyalizm anlayışı ile doğrudan bağlantılı olmadığı görülmektedir. Sınıfın çıkarları yerine ulusal çıkarları öncelikli hale getiren bu görüş, Soğuk Savaş ortamında kendisini gösteren “Üçüncü Dünyacılık” ve “ulusal kurtuluşçuluk” üzerine inşa edilmiş yeni bir sosyalizm düşüncesi ile paralellik göstermektedir.

Cumhuriyet öncesi ve 1930’lu yıllardaki “milli iktisat” anlayışı arasındaki bir başka bağlantı noktası ise gerçek bir iktisadi bağımsızlık için gümrük duvarları ve dış ticaret kısıtlamaları ile içe kapanmak isteyen “otarşik” bir ekonomik yapının çözüm olarak sunulmasıdır. Gerek 1. Dünya Savaşı sürecinde ortaya çıkan ve bir nevi “savaş ekonomisi” olarak lanse edilen himayeci ekonomi modeli içinde gerekse 1930’lu yıllarda mevcut sistemi daha ileri taşımayı amaçlayan ve planlı ekonomi merkezli iktisadi modeli pekiştirmek isteyen Kadro çevresi açısından milli bir iktisadi modelin hareket noktası “otarşik” bir ekonomik yapıdan geçmektedir.

“Milli iktisat” modeli, sahip olduğu temel hareket noktalarını farklı dönemler içinde sürekli olarak korumasına rağmen değişen iç ve dış siyasal şartlar itibarıyla çeşitli dönüşümler de geçirmiştir. Bu dönüşümlerden en belirgin olanı Kadro dergisinde yavaş yavaş ortaya çıkan ancak 27 Mayıs sonrasında Yön çevresi tarafından açık bir şekilde dile getirilen “sosyalizm” fikri olmuştur. Kadro ve Yön ekseninde sosyalizm fikrinin ifadesi arasında pek çok benzerliğin yanısıra çeşitli farklılıklar da bulunmaktadır. Her iki düşünce çevresinin sosyalist düşünce ile yakınlığı, “milli iktisat” kavramına nispi bir sosyalist nitelik kattığı şeklinde yorumlanabilir. Buna karşılık Kadro dergisi çevresinin sosyalist geçmişine rağmen dönemin iktidarı ile kurduğu yakın ilişki devletin resmi politikalarının haricinde Kadro’ya görüş bildirme imkanını çok fazla vermemiştir. Ancak Yön çevresi, ortaya çıkışı itibarıyla yarattığı muhalif tavır ve genel gidişata yönelik yaptığı şiddetli eleştiriler ile dönemi boyunca muhalif bir siyaset takip etmiş ve sosyalizm fikriyle ilişkisini hem güncel siyaset içinde hem de ileriye dönük hedefler bağlamında net bir şekilde dile getirebilmiştir.

6. SONUÇ

“Milli iktisat” kavramı, 1900’lerin başından 1960’lı yıllara kadar Türk düşünce hayatını yakından ilgilendiren bir tartışma başlığı olmuştur. “Milli iktisat” anlayışının etkin olduğu dönemler ülkenin ekonomik ve politik krizlerden etkilendiği dönemlerdir. Kriz ortamlarındaki artan etkisi “milli iktisat” modelinin bir açıdan “kurtuluş reçetesi” olmak gibi bir amacının da olduğunu söylemek mümkündür. Her üç dönemin şartları dikkate alındığında bu kurtuluş reçetesi kimi zaman yalnızca dönemin ekonomik krizlerini aşmayı hedeflerken

kimi zaman da geleceğe dönük farklı gelecek tasarımlarının bir aracı haline gelmiştir. Oluşum sürecinde iktidara yön veren niteliğinden süreç içinde muhalefetin sesi noktasına gelmiştir. Başka bir ifadeyle, etkilediği her dönemin siyasal atmosferinden doğrudan etkilenen bu yaklaşım 2. Meşrutiyet döneminde iktidarı etkilerken 1960'lı yıllar itibariyle büyük ölçüde muhalefete seslenmiştir. "Milli iktisat" kavramının ortaya çıkış sürecinde etkili olan dış siyasal gelişmeler kavramın gelişim sürecini de doğrudan etkilemiştir. Kendi dönemlerinin gerçekleri yansıtan milli iktisat anlayışları çeşitli farklılıklara rağmen söylemsel olarak önemli benzerlikler de göstermişlerdir. Hareket noktaları birbiriyle oldukça bağlantılı olan her üç dönemin "milli iktisat" algısı bu konuyla ilgili sürekliliği net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ülkenin içinde bulunduğu durum ile ilgili analizler birbirine oldukça benzemektedir. Sorunların analizinde varılan sonuçlar üzerinden hedeflenen nokta da farklı dönemlerde büyük benzerlikler göstermektedir. Buna karşılık çok benzer kavramlar ve tanımlamalar kullanılmasına rağmen hedefe ulaşan yolun birbiriyle doğrudan örtüşmediği de ortadadır. Bu farklılık her dönemin iç ve dış siyasal gelişmelerindeki değişimlerle paralellik göstermektedir. Öte yandan bu farklılık yalnızca konjonktürden değil "milli iktisat" kavramına yüklenen misyon ile de ilgilidir. Çalışmanın bütününde rahatlıkla görüleceği üzere "milli iktisat" kavramı güncel krizlerden bir kurtuluş reçetesi olarak ortaya çıkmış ve 1960'lı yıllar itibariyle Türkiye'ye özgü bir sosyalizm modelinin geçiş süreci olma noktasına evrilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akçura, Y. (2015). Siyaset Ve İktisat (Haz. Erol Kılınç), Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Akçura, Y. (2016). Şark Meselesine Dair Ve Eski "Şûrây-I Ümmet"te Çıkan Makalelerimden (Haz. Erol Kılınç), Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Aren, S. (1961a). "Devletçilik: Kalkınma, Demokrasi Ve Metod", Yön, 2, 17.
- Aren, S. (1961b). "Devletçilik: Ne İstedığımızı Biliyor Muyuz?", Yön, 1, 18.
- Aren, S. (1962a). "Devletçilik: Plan Ve Kalkınma", Yön, 3, 17.
- Aren, S. (1962b). "Devletçilik: Sanayiinin Himayesi", Yön, 4, 17.
- Avcıoğlu, D. (1964). "Milliyetçilere Sesleniş", Yön, 78, 3.
- Avcıoğlu, D. (1962a). "Sosyalist Gerçekçilik", Yön, 39, 20.
- Avcıoğlu, D. (1962b). "Sosyalizm Anlayışımız", Yön, 36, 3.
- Aydemir, Ş. S. (1986). İnkılâp Ve Kadro, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Boratav, K. (2006). Türkiye'de Devletçilik, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Bulut, M. (2003). "1929 Dünya Ekonomik Buhranı Ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş" Bilig, 26, 77-101.
- Bursa, Z. (2011). Türkiye Solunda Kalkınma Düşüncesi: 1920'lerden 1970'lere, Versus Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (2014). Türkçülüğün Esasları (Haz. Salim Çonoğlu), Ötüken Yayıncılık, İstanbul.
- Karaömerlioğlu, A. (2013). "Rusya, Almanya Ve Türkiye'de Büyük Bir Kozmopolit Entelektüel Ve Eylemci: Helphand-Parvus". (İçinde) Parvus Efendi, Cihan Harbine Doğru Türkiye. (Haz. Masis Kürkçügil, Şeyda Oğuz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 7-28.
- Kasaba, R. (1993). Osmanlı İmparatorluğu Ve Dünya Ekonomisi: Ondokuzuncu Yüzyıl (Çev. Kudret Emiroğlu), Belge Yayınları, İstanbul.
- Kaymakçı, Ö. B. (2015). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye Ekonomisi: Tarihi-Düşünsel Bir Deneme, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kazgan, G. (1980). İktisadi Düşünce Veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Naci, F. (1965). "Milli Kalkınma Ve Milli Savunma". Yön, 97, 5.
- Oksaçan, H. E. (2016). "Kadro" Dergisi Ve İktisadi Devletçilik, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Orhan, A. (2009). "Tek Partili Yılların Ekonomi-Politigi Ve Kadro Hareketi". Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17, 120-147.
- Ökçün, A. G. (1997). Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar. Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara.

- Parvus Efendi (2006). Türkiye'nin Mali Tutsaklığı (Haz. Muzaffer Sencer), İleri Yayınları, İstanbul.
- Sağlam, S. (2004). "Ziya Gökalp'te 'Solidarizm' Ve 'Millî İktisat'", Türkiyat Araştırmaları, 1, 67-84.
- Sertel, Y. (1969). Türkiye'de İlerici Akımlar, Ant Yayınları, İstanbul.
- Şabudak, Ö. (2009). Unutulmuş Bir Devletçi İktisat Vekili: Mustafa Şeref Özkan, Libra Yayıncılık, İstanbul.
- Tekeli İ. & İlkin, S. (2009). Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2: Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Toprak, Z. (2013a). Psikolojiden Sosyolojiye Türkiye'de Durkheim Sosyolojisinin Doğuşu Toplumsal Tarih, 238, 22-32.
- Toprak, Z. (2012). Türkiye'de Milli İktisat, Doğan Kitap, İstanbul.
- Toprak, Z. (2013b). Türkiye'de Popülizm 1908-1923, Doğan Kitap, İstanbul.
- Tökin, İ. H. (1933a). "Milli Kurtuluş Devletçiliği", Kadro, 18, 25-36.
- Tökin, İ. H. (1933b). "Milli Kurtuluş Devletçiliği", Kadro, 19, 23-31.
- Tökin, İ. H. (1932). "Türkiye'de Milli Sermaye Hareketi", Kadro, 10, 20-25.
- Tör, V. N. (1932a). "Değişen Cihan Münasebetleri İçinde Türkiye", Kadro, 5, 13-18.
- Tör, V. N. (1932b). "Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına", Kadro, 2, 9-14.
- Türkeş, M. (1999). Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Yetkin, Ç. (1998). Soldaki Bölünmeler, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ankara.